

Nyelvvilágvége?

Kihaló nyelvek

Nemigen hiszem, hogy élne még a már negyedszázaddal ezelőtt is betegecske öregasszony, az utolsó *szajáni szamojéd*, de egyetemi professzorom még találkozott vele az 1970-ben Tallinnban megtartott finnugor kongresszuson. Megrendítő élmény volt, mesélte, hogy a különrepülővel a nyelvtudósok nemzetközi fórumára repített nénike, aki férje halála óta legföljebb csak csendes esti nótázgatása közben vagy háziállatait szólíthatva használta *kamassz* anyanyelvét, amelyet rajta kívül nem értett már senki sem, hirtelen kérdéseket kapott – kamasszul. (Ezt a nyelvet már 1914-ben is mindössze nyolc öreg beszélte a Szaján-hegységben fekvő Abalakova faluban.) A nénike sírva fakadt, s megilletődve válaszolt a szajáni szamojéd nyelvet korábbi nyelvjárásgyűjtések és néprajzi feljegyzések alapján úgyahogy elsajátított tudós nyelvészeknek.

A nénike halálával egy nyelvvel kevesebb lett a földön. S ki emlékszik az Új-Zélandhoz tartozó Chatham-szigetek első lakóira, a Polinéziából származó *moriókra*? E nép utolsó fia, noha ősei több mint ötszáz évig minden háborús konfliktusból kivonták magukat, 1933-ban meghalt. Sírba vitt magával egy nyelvet is. Akárcsak 1974-ben az az ember, aki – utolsóként – még anyanyelvének tartotta a *manxt*, a Man-szigeten az 1800-as évekig általánosan beszélt nyelvváltozatot. A nyolcvanas évek elején Alaszkában már csak hárman beszéltek az *eyak* nyelveket. Az „utolsó mohikánok” név szerint is ismeretesek: Anna Nelson Harry, Sophie Borodkin és Marie Jones. Mivel nem egy településen éltek, anyanyelvüket gyakorlatilag már nem is használták. A felmérés idején mindhárman a hatvanas éveikben jártak, igen valószínű tehát, hogy az *eyakra* is keresztet vethetünk. Michael Krauss, az Alaszka Egyetem professzora szerint „Olyan katasztrófa ez, mint a biológiai fajtahalál. – Az *eyak* vagy az *ubych* nyelv eltűnése olyan, akár a pandáké vagy a kondorkeselyűké.”

Jaremej Danyilovics Ajpin keleti hanti író már csak oroszul ért szót a manysi, hanti és nyenyec atyafiakkal. És míg a kihalással fenyegetett növény- és állatfajokat természetvédők oltalmazzák, a nyelveknek még ez sem jár ki. Tagadhatatlan tény, hogy a Földünkön beszélt nyelvek száma egyre csökken. Az azonban meg sem fordulna a fejünkben, hogy századunkban, a huszonegyedikben, minden második beszélt nyelv eltűnhet. Kihalófélben lévő nyelv Szíriában az *aramenus*, Szibériában a *nganaszan*, és az Alaszkához tartozó Aleut-szigeteken már csak néhány százan beszélnek *aleutul*. Egyes feltételezések szerint csupán 200-300 nyelv esélyes arra, hogy fennmaradjon a mostani körülbelül 6000 közül. Háromezer még ebben az évszázadban eltűnhet – figyelmeztetett egy nemzetközi tekintélyű nyelvész kutató David Crystal. A walesi egyetemi professzor szerint kéthetente kihal egy nyelv valahol a világban. Crystal professzor – aki *Nyelvhalál* című könyvével éles nemzetközi vitát indított el – a gyarmatosítás kései örökségének minősített kulturális

beolvasztást tartja a nyelvek elleni legnagyobb fenyegetésnek. A szakértő kétli, hogy a kihalás szempontjából biztonságban vannak mindazok a nyelvek, amelyeket legalább százezren beszélnek. Ellenpéldának a *bretont* hozza fel, amelyet a XX. század elején még egymillióan beszéltek, ám művelőinek száma mára ennek negyedére csökkent. Ha nem tesznek külön erőfeszítéseket a breton megmentésére, ötven éven belül ez a nyelv is kihalhat – véli David Crystal.

Még ezer évvel ezelőtt is beszéltek *óporoszul*, az Adria partján pedig virágzó nyelv volt a *dalmát*, amelynek utolsó beszélői a múlt század végén haltak meg. Egy évezrede még valószínűleg beszéltek két rokon nyelvünket, a *merját* és *muromát* – időközben ezek is eltűntek, beleolvadtak az őket környező nyelvekbe. Harminc éve az egyetem finnugor szakán még úgy tanultam, hogy az egyik legkisebb finnugor nép, a *vótok* nyelvét mindössze húszan beszélnek valahol Észtország és Szentpétervár között, a *lívek* pedig tizenkét halászfaluban elszóródva ötszázan lehetnek, míg a maroknyi *inkerieknek* vagy *izsóroknak* kevesebb, mint fele beszéli anyanyelvét. 1989-ben az izsórok ezren, a lívek százötvenen, a vótok egy tucatnyian voltak. Napjainkra ők is elfogytak, kipusztultak. Livónia hajdan nagy számú, erős populációja beleolvadt a lett népbe. Lív nyelvkönyvem immár muzeális érték, a vót grammatika szintén.

Az ugyancsak finnugor *vepszéknek* 1938 óta gyakorlatilag nincs lehetőségük nemzeti nyelvük, kultúrájuk ápolására: a Szovjetunióban akkor nacionalistának bélyegezték nemzeti törekvéseiket, megszüntettek félszáz vepsze iskolát. Az „eredmény”: a karjalai nyelv közeli rokonát két évtizede már csak 8281 vepsze 34 százaléka beszélte... A magyarok legközelebbi nyelvrokonainknak tartott vogulok (*manysik*) közül talán ha háromezren beszélnek anyanyelvüket. Európa némelyik felhőkarcolójában többen laknak, mint ahányan az Ob és mellékfolyói mentén anyanyelvükön szólhatnak egymáshoz: a másik obi-ugor nyelvet, az osztjátot legföljebb ha 13 ezer *hanti* érti. Kevés az olyan szerencsés, mint Anna Dmitrijevna Konykova, aki a manysik ritka nyelvjárását, a *kondai vogult* sajátította el anyanyelvűül. A hetvenes éveiben járt, sokáig azt hitte, ő az utolsó, aki még beszéli ezt a nyelvet. Egy napon aztán látogatók toppantak be hozzá, s csodák csodája, az ő szavával szóltak: valahol a távoli tajgán éltek még négyen-öten, akik ugyancsak a kondai vogult beszéltek. De vajon élnek-e még? S mi van vajon az *enyecékkel*, akik 1926-ban még 378-an voltak? És mi lehet az afrikai Zimbabwe és Botswana határán szinte megközelíthetetlen Senyave falucska két évtizede száz főt sem számláló törzsének saját nyelvével? Mi a helyzet a Hokkajdó környéki szigeteken néhányak által még beszélt és semmilyen más nyelvvel nem rokon *ajnuval*?

Hasonló példák szinte számolatlanul említhetők a földkerekség minden tájáról. Egy kelta nyelv, a *cornwalli* (korni) utolsó beszélője kétszáz éve halott. Egyre kevesebben vannak a *walesi*, az *ír* és a *skót* nyelvet beszélők is Nagy-Britannia angol nyelvi környezetében. Edward Millward nyelvészprofesszor szerint a walesit kb. félmillióan beszélnek, vagyis minden ötödik walesi – míg a század elején még minden másodikuk értett ősei anyanyelvén. Csak írül negyvenezren beszélnek Írország néhány járásában, *gaelül* pedig – az ír korai leágazása ez – 1961-ben 81 ezren beszéltek Skóciában. De mert a legtöbben úgy vagyunk vele, hogy még az Európában használatos 64 nyelv felsorolása is fejtörést okozna, hogyan tudnánk például a Pamír területén beszélt iráni nyelvek vagy dialektusok sorsáról: a tőlünk távoli

hegység falvaiban két évtizede 1 000–1 500 ember beszélte a *kszufit*, 1 500–2 000 az *orosorit* és 3-4000 a *bartangit*. 15 000 ember értett *rosani*, kétszer annyian *sugni* nyelven. Aztán: litván-ukrán területeken 1959-ben még vagy kilencszázan beszéltek *karaimul* (ez az altaji nyelvcsalád török ágának *kipcsak* csoportjához tartozó nyelv). A kelet-kaukázusi Karacsai folyó felső folyásának völgyében már kétszázán sem beszélnek a *buduh* nyelvet (az *azeri* használják irodalmi nyelvként) és Azerbajdzsán mindössze három falvában beszélnek *udiul*. *Szorbul* néhány tízezen tudnak még a Spree felső folyása mentén, ám a keleti *fríz* aktív beszélői ezren sincsenek. A Tajvantól délre, az Orchidea-szigeten élő *yami* törzs fiai, akik évezredek óta halászatból tartják fenn magukat és ellenállnak a civilizáció „támadásának” – saját írásuk nincs – háromezren sincsenek. Ki fog emlékezni rájuk a harmadik évezred Babelében?

„A mások közé ékelt, kisszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni” – hangzott el Herder hírhedett, gyászos jóslata 1791-ben (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*). Két évszázaddal később száz-ezer földlakó közül 380 beszélt magyarul (vagy magyarul is). Nos, a magyart még mindig több mint tizenöt millióan beszélik szerte a világon. Beszéltség tekintetében még mindig az első ötven nyelv között vagyunk.

Tévedett-e Herder? Ha nem a magyarral példálózott volna, jóslata annyiban igaz, hogy a különböző népek között élő kisebbségek anyanyelve előbb-utóbb beleolvad a többségébe. A szamojéd népek körébe tartoznak – és így távoli nyelvrokaink – a furcsa nevű *nganaszanok*, néhány százan csupán, akik szétszóródva, nagyobb népek szorításában őrlődve élnek Szibéria földjén. Hagyományos, sámánisztikus hiedelemmel átszőtt világukat csak a legutóbbi évtizedekben érintette meg a XX. század. De halálos suhintással.

A nyelvhalál oka nem mindig az asszimiláció – lehet járvány, háború, miegyéb. Az utóbbi néhány évezred folyamán szinte a „szemünk előtt” nyelvek százai tűntek el – a tudomány számára örökre kibogozhatatlan módon. Történelmi tanulmányaink során számos kihalt nyelvvel találkozhattunk, gondoljunk csak a *suméra* – az emberiség legrégebb ismert nyelve –, a kisázsiai *hettita* nyelvekre, a rejtélyes *etruszkra*, az ó- és középiráni nyelvek közül a *szkíta*, *alán* és *szarmata* nyelvre, a balkáni *illírre* (melynek csupán háromszavas felirata maradt meg), *thrákra* és *frígre*, aztán az óitáliai (*umber* és a kétszáz feliratot hátrahagyó *venét*_stb.) és a germán (*vandál*, *gepida*, *gót*, *longobárd*, *porosz* stb.) nyelvekre. Számos nyelv hajdani léte csupán néhány kő, sírfelirat a bizonyíték. Kihalt az *akkád* és – a modern asszírt kivéve – az *arám* nyelvek csoportja is; a jenyiszeji nyelvcsaládnak pedig minden egyes tagja. A *guansok* voltak a Kanári-szigetek egyedüli lakói, mielőtt az európaiak ott megtelepedtek volna; berber nyelvük a XIV–XV. század folyamán „eltűnt”. Észak- és Közép-Amerika indián nyelveinek nagy része a XVIII–XIX. században kihalt, az Antillák indián nyelvei is szinte teljesen elenyésztek. A török nyelvcsalád halottai többek között a *türk*, *ujgur*, *csagatáj* (óüzbégek), *besenyő*. Alaszka húsz ősi nyelve közül tízet ma már egyáltalán nem beszélnek (a másik tízet – melyekből a szakemberek jóslata szerint a XXI. század közepére jó, ha öt megmarad – is csak alig tizennégyezren). Afrika törzsi nyelveit is elnyomja az angol, a francia, az arab és a szuahéli. A 3,6 millió lakosú Új-Zéland félmillió *maori* népességéből már csak körülbelül tízezen beszélik folyékonyan őseik nyelvét, ez pedig az ENSZ mércéje szerint már nem elegendő egy nyelv fennmaradáshoz.

A maori idióma nincs egyedül. Nemzetközi nyelvtudósok szerint a világon beszélt kb. 6 000 egyedi nyelv közül százakat fenyeget kihalás, egyes jóslatok szerint csak tíz százalékuk éli meg a következő évszázadot. Egyre szegényebbek leszünk: a következő évszázadban több mint háromezer nyelv nemul el a földlakók ajkán. A következő évezredben már csak háromezer nyelven lesz képes megszólalni az emberiség. A ma ismert nyelvek legalább 20 (más becslések szerint 50) százaléka el fog tűnni, mert ezeket már nem tanítják meg a szülők gyermekeiknek. Bár néhányan ezt a folyamatot „a tökéletesebb kommunikációt szolgáló pozitív fejleménynek” tartják, a szakemberek többsége úgy véli, hogy a nyelvek kihalása tragikus kulturális veszteség. Minden kiháló nyelvvel adatforrások szűnnek meg – és már jelenleg is csupán 6 ezer ilyen adatforrásról lehet beszélni. David Crystal szerint sok nyelv használata már túlságosan elszorvadt ahhoz, hogy meg lehessen menteni, de új erőfeszítésekkel számos közösség még újjáélesztheti nyelvét. A walesi professzor úgy véli, már évi 100 ezer dollárral nagyot lehetne előrelépni a 3 ezer veszélyeztetett nyelv megvédelmezésének érdekében. Hosszú távon összesen 900 millió dollárnyi anyagi támogatást tartana szükségesnek e célra, és bár maga is elismerte, hogy ez soknak hangzik, de hozzátette: „Ez az összeg alig több, mint az olajtermelő országok egynapi olajbevétele egy átlagos évben”.

„Nyelvében él a nemzet” – fogalmazza meg ismert szállóigénk. A nyelvek sokféleségének megőrzése elsősorban a különböző kultúrák fennmaradása miatt igen fontos. Mivel az a kultúra, amelyet a sorvadó nyelvek hordoznak, nem képes a nyelvtől elszakadva fennmaradni, sejthető, miféle szegényedési folyamat ez valójában.

Még akkor is, ha nyelvek nemcsak pusztulnak, de születnek is meg újjászületnek. Kétezer éve még nem volt emberfia, aki franciául, spanyolul, portugálul, olaszul, katalánul, szárdul, rétorománul beszélt volna, és nem volt svéd, dán, norvég, izlandi nyelv sem, hogy Európa legfiatalabb nyelvét, a *gagauzt* ne is említsük. A *baszk*, amelyet Franco fasiszta rendszerének évtizedeiben tilos volt nyilvános helyen használni, ma három tartomány hivatalos nyelve. Napjainkban kap előre az *ebony* (ében) és a *phonics* (fonetika) szavak összeolvasztásával elkeresztelt újszülött, az *ebonics*, az amerikai feketék angol zsargonja, amelyet a kaliforniai Oakland megyében már hivatalosan oktatási nyelvnek ismertek el.